

38. Там само, ф.536. Публічна школа II ступеня з польсько-українською мовою викладання в селі Колоколин Рогатинського повіту Станіславського воєводства (1861–1939 рр.), оп.1, спр.43. Протоколи засідань учительської ради. 6 жовтня 1911 – 25 липня 1914 рр. – 23 арк.
39. Там само, ф.574. Початкова школа з польсько-українською мовою викладання у с. Черніїв Станіславського воєводства (1902–1929 рр.), оп.1, спр.5. Журнал успішності учнів I–III класів за 1894/95 н.р. – 1894/95 н.р. – 19 арк.
40. Там само, ф.575. Початкова школа з польсько-українською мовою викладання в с. Генетик Рогатинського повіту Станіславського воєводства (1902 – 1929 рр.), оп.1, спр.1. Журнал успішності учнів II – IV класів за 1902/03 навчальний рік. 1902 – 1903 рр. – 36 арк.
41. Там само, ф.590. Шестикласна публічна школа з польсько-українською мовою викладання в селі Козари Рогатинського повіту Станіславського воєводства (1892–1939 рр.), оп.1, спр.1. Інформація директора про роботу школи. 31 травня 1892 – 1 липня 1939 рр. – 33 арк.
42. Там само, ф.594. Коломийський римо-католицький деканат (1752–1938), оп.1, спр.60. Відомості успішності учнів приходських шкіл за 1848/49 навчальний рік. Березень – серпень 1849 р. – 16 арк.
43. Там само, ф.594, оп.1, спр.61. Статистика кількості дітей шкільного віку в Коломийському, Косівському і Кутському приходах. Серпень 1848 р. – 5 арк.
44. Там само, ф.594, оп.1, спр.67. Статистичні дані про кількість учнів в приходських школах. 23 грудня 1850 р. – 5 арк.
45. Там само, ф.909. Державний архів Івано-Франківської області, оп.1, спр.1277. Матеріали до довідника “Науково-довідниковий апарат державних архівних установ України”. – 1999 р. – 11 арк.
46. Там само, ф.909, оп.1, спр.1313. Інформація про святкування 2000-ліття Різдва Христового та про фонди ДАІФО, пов’язані з діяльністю християнських конфесій і парафій. – 2000 р. – 16 арк.
47. Курляк І. Народне шкільництво у Галичині другої половини XIX – початку XX ст. // Педагогіка і психологія. – 1995. – №1. – С.140–153.
48. Мицан К.П., Соловка Л.М. Державний архів Івано-Франківської області // Архівні установи України: Довідник. – К., 2005. – Т.1. Державні установи. – С.285–295.
49. Морозов І., Заводчикова Л. Свідчать архівні документи // Зоря Прикарпаття. – 1985. – 20 лютого.
50. Соловка Л. Документи Станіславської греко-католицької консисторії 1788–1944 // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2001. – Т.7. – С.88–89.

The article analyses documents of the ecclesiastical and secular authorities, district school councils, educational institutions and others concerning the national and cultural life of the Ukrainians of Galychyna during the 2nd half of the 19th century – beginning of the 20th century in custody of the State Archives of Ivano-Frankivsk Region.

Key words: State Archives of Ivano-Frankivsk Region, Galychyna, documents, backlogs.

УДК 94 (477)

ББК 63.3(4 Укр) 62

Г.М. Васильчук

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ (ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ)

У статті автор досліджує історіографічний наробок вітчизняних та зарубіжних учених щодо такого історичного явища, як український націонал-комунізм, звертає увагу на тематичне розмаїття та пріоритетні напрямки досліджень цієї проблеми.

Ключові слова: націонал-комунізм, націоналізм, історіографія.

Історія націонал-комунізму в Україні першої третини XX ст., особливо у 20 – 30-х рр., заслуговує окремого історіографічного аналізу, позаяк має велику низку праць. Завданням нашої розвідки є висвітлення сучасного тлумачення націонал-комунізму, тобто виявлення методологічних основ і проблемно-тематичних напрямків історичних досліджень в Україні та поза нею. Важливо зіставити погляди та оцінки українських, російських та західних істориків.

Одним із перших, хто започаткував наукове висвітлення націонал-комунізму, був М.І.Панчук – український історик, фахівець з історії етнонаціональних відносин в Україні 20–30-х рр. XX ст. Так, у 1989 р. з’явилася його стаття про життя та діяльність О.Шумського, яка висвітлювала обставини усунення українського політика з посади наркома освіти, причини конфлікту з Л.Кагановичем, а також основні політичні

вподобання колишнього боротьбиста [1]. Якщо дотримуватися хронологічного принципу, то необхідно також назвати публікації, які з'явилися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр.: М.Жулинського про М.Хвильового [2], О.Забужко про дві культури [3], В.Замкового про М.Скрипника [4], В.Ковалю, В.Мельника про обставини смерті М.Хвильового [5]. Перелік літератури про них можна продовжити, але її характерною ознакою була “перебудовна концепція” висвітлення тоталітарної системи, репресій із відносною ідеалізацією жертв політичного терору. У 1991 р. з'явилися перші історіографічні огляди публіцистичної літератури про політичну діяльність О.Шумського [6]. Упродовж періоду “перебудовної історіографії” історики розкрили чимало “білих плям”, опублікували маловідомі факти й події, намагалися дати теоретичні оцінки минулому. Фактологічні підходи перепліталися з теоретичними, категоричність яких зумовлювалася засудженням ідеології тоталітаризму. Так, історик Г.Касьянов розглядав “націоналізм” та “націонал-ухильництво” як “ідеологічні жупели з національним забарвленням” [7]. Він зіставляє лєнінське та сталінське тлумачення великодержавності, розглядає різні висловлювання партноменклатури стосовно “великодержавного шовінізму та українського націоналізму”, хоча не розкриває їх складові. “Націоналістичний ухил” О.Шумського, судячи з тексту цитованої книги, полягав у форсованих темпах українізації, прагненні наркома освіти усунути Л.Кагановича та українізувати партійну верхівку КП(б)У [7, с.207]. Складовими “націоналістичного ухилу” в Україні, за оцінкою Г.Касьянова, були “шумськізм”, “волобуєвщина”, “хвильовизм”, “яворщина”, а також “націоналістичний ухил” Скрипника, якого історик вважає причетним до “викриття” його попередників. Свого часу Скрипник трошив “шумськізм”, “волобуєвщину”, “яворщину”, “хвильовизм”, – наголошує автор. – Тепер настала його черга. У КП(б)У розгорнулася боротьба проти “націоналістичного ухилу Скрипника” [7, с.212]. Боротьба з ними означала централізацію влади, поглиблення та поширення впливу унітарної держави в Україні, унеможливлення будь-якого руху опору та номенклатурного сепаратизму. “Боротьба з міфом націоналізму чи націонал-ухильництва в партії, – зазначає Г.Касьянов, – зумовлювалася потребами формування тоталітарної держави” [7, с.217].

Отже, судячи з такого визначення, “націонал-ухильництво” – це міф, просто політичний інструмент розправи Сталіна над опозицією в Україні, якщо вона була такою. “Отже, – підсумовує Г.Касьянов, – можна зробити висновок: “націоналізм” та “націонал-ухильництво” були нічим іншим, як ідеологічними жупелами, складовою частиною міфології сталінізму. Їхня поява та досить тривале існування в ідеологічному арсеналі тоталітарної системи зумовлювалися і об'єктивними (економічна централізація, унітаризація держави, розбіжності між відцентровими (українізація та її згортання, амбіції політичних лідерів тощо) обставинами” [7, с.218]. Переслідування інтелігенції за їхні національні почуття чи навіть необережні висловлювання було трагічною реальністю, а теза про міфологію сталінізму, тобто про безпідставність звинувачення О.Шумського чи М.Скрипника в “націонал-уклонізмі”, є надто категоричною.

Дослідники політичної діяльності О.Шумського підкреслювали його принципову позицію та намагання українізувати партію, тобто не запровадити формальне діловодство українською мовою, а передусім змінити кадрову політику. На початку 90-х рр. історики зосереджувалися переважно на фактологічних аспектах висвітлення політичної біографії О.Шумського [8]. Зокрема, Ю.Шаповал писав у 1993 р., що є достатня джерельна база для того, щоб “проаналізувати комплекс ключових питань, пов'язаних з історією так званого “націонал-ухильництва” [9, с.23]. Покликаючись на статті І.Кураса, М.Панчука, історик Ю.Шаповал констатував: “ніякого ухилу як цілісного формування не було” [9, с.23]. Боротьба з “націонал-ухильництвом” велася жорстокими методами, але не було “націонал-ухильництва”. Так вважають Г.Касьянов, Ю.Шаповал та інші українські історики, хоча не всі розкривають сумнівність самого явища

“національний ухил”, обмежуючись цитатами сталінських телеграм, листів, викриттям “ухильництва” О.Шумського [10, с.231]. Міф чи реальність “націонал-ухильництва” в Україні 20-х – початку 30-х рр.? Історики першої половини 90-х рр. відповіли однозначно – міф. Не виклавши ґрунтовних спростувань та обґрунтувань, крім цитування партійних документів та різних телеграм, вони піддали сумніву можливе існування “націонал-ухильництва”. Р.Конквест, книга якого була перекладена українською мовою, трохи іншої думки. “Шумського, – пише американський історик, – який вимагав якомога повнішої культурної, економічної й політичної автономії, звинуватили в “націоналістичному ухилі” і звільнили з посади разом із його прихильниками” [11, с.94]. Отже, підстави були, позаяк вимагав “автономії”, тобто висловлював опозиційність. Дослідники політичної діяльності Шумського не заперечують його активної, навіть дуже активної участі в українізації, організації культурного процесу. “Усунення Шумського, – наголошується в монографії М.Панчука та Д.Мейса, – це політична сигналізація росіянам, що українізація носить тимчасовий характер, на яку більшовики вимушені були піти, і що її в будь-який момент можна припинити” [12, с.63]. А послідовна позиція О.Шумського щодо українізації, яку він намагався поширити на партію, мала виразні національно-державницькі пріоритети. Зазначені вище історики пишуть, що “Скрипник приписав Шумському неіснуючі наміри”, а “вболівання Шумського за долю української культури, його намагання зберегти Хвильового як важливу літературну силу, його боротьбу проти різноманітних шовіністичних проявів, Скрипник видав як націоналістичний ухил” [12, с.65]. Виходячи з такого тлумачення “ухилів”, яке подають М.Панчук та Д.Мейс, стає очевидним факт фабрикації політичного шоу кінця 20-х рр., тобто навішування ярликів, але не заперечення справжніх національно-державницьких пріоритетів в українського політика. Їх ніхто не спростовував, а навпаки, історики знаходять нові підтвердження номенклатурної принциповості та самотності у висловлюваннях і діях О.Шумського. Так, українсько-німецький тандем дослідників політичної біографії О.Шумського, представлений українським істориком В.Марочком та німецьким макаренкознавцем Г.Хіллігом [13, с.30–31], називає наркома освіти “палким прихильником прискореної українізації”. Вони також визначають ідеологічну зумовленість виникнення “націонал-ухильництва”, ярлика, що мав стримати намагання “українізувати суспільно-політичні відносини”, але не заперечують факту внутріпартійної опозиційності О.Шумського, її виразних національних спрямувань, які не обмежувалися лише українізацією.

На думку М.Виговського, нарком освіти О.Шумський не мав “завершеної політико-ідеологічної схеми” [14, с.168], тобто програмних положень, але вирізнявся принципами здійснення кадрової політики, культурно-освітнього розвитку українського суспільства. Дослідник уважає, що для з’ясування справжнього походження “націонал-ухильництва” цього високопосадовця необхідно зіставити його висловлювання з обставинами фабрикації. Конфлікт між О.Шумським та Л.Кагановичем віддзеркалював протистояння республіканської та всесоюзної номенклатури стосовно повноважень. Прагнення наркома освіти розмежувати функції державних і партійних органів, виокремлення проблеми меншовартості КП(б)У та безправності комуністів-українців, розширення національно-культурного діапазону політики українізації виходили за рамки повноважень республіканської номенклатури, тому центр вдався до жорстоких політичних заходів. Його звинувачували в антиросійських випадках, у “націоналістичному” підході до проведення національної політики, “в зоологічній ненависті до російських партійних кадрів”, які “проводять загальнопартійну лінію і борються з націоналістичними ухилами” [14, с.171]. Виявляється, що О.Шумський переслідував тих “членів партії – українців”, які викривали “націоналістичні ухили”.

Зазначимо, що в офіційних партійних документах 20-х рр. зустрічаються два терміни: “націонал-ухильництво” та “націоналістичні ухили”. Їх ототожнювали, хоча

вони відрізнялися змістовно та функціонально. Перший стосувався виключно номенклатури та української інтелігенції в УСРР, тобто мав місцеве значення, а другий мав ознаки інтегрального походження, позаяк стосувався широкого кола питань, теорії і практики українського націоналізму. Принаймні так їх тлумачили партійні функціонери, а протягом 30-х рр., особливо після смерті Сталіна, відтак і згортання засад ідеологічного звинувачування в “націонал-ухильництві”, вони висунули й теоретично обґрунтували черговий “жупел” – “буржуазний націоналізм”. За політико-ідеологічною фразеологією про “націонал-ухильництво” та “націоналістичні ухили”, якою керівництво ВКП(б) таврувало цілком конституційні вимоги української республіканської номенклатури, проглядалося неприховане бажання тоталітарного режиму придушити будь-які спроби її самодіяльності, а також реставраційні тенденції політичних сил доби УНР. “Політичний феномен “націонал-ухильництва” Шумського, – на переконання М.Виговського, – був відчайдушною спробою поширення українізації в царині суспільно-політичного життя, партійного будівництва, кадрового забезпечення номенклатурних посад” [14, с.173]. З боку союзних партійно-державних установ така політика українізації виглядала безумовним ухилом, котрий загрожував принципам унітарної держави та її монопартійної політичної системи, а для української номенклатури реалізацією конституційних повноважень.

Український історик Г.Єфіменко, досліджуючи політику коренізації та українізації, фактично розкрив політико-ідеологічне походження феномену “націонал-ухильництва”, тобто терміна і явища, хоча і не ставив собі за мету. “Завданням коренізації на території України у кадрових питаннях була не “українізація”, – наголошує він, – а “більшовизація” державного та партійного апарату” [15, с.54]. Більшовизація означала не лише висування комуністів на керівні посади, а насамперед радянізацію та комунізацію суспільного життя через номенклатурний вплив. “З допомогою політики коренізації, – пише Г.Єфіменко, – влада намагалася боротися з так званим “місцевим націоналізмом”, який компартійна верхівка завжди вважала основною небезпекою у національному питанні” [15, с.55]. Протягом 1923–1932 рр., на його переконання, влада “періодично проводила в Україні кампанії боротьби з проявами “місцевого націоналізму” (“хвильовизм”, “шумськізм”, “волобуєвщина”, “яворщина”, справи СБУ й УНЦ, ліквідація української автокефальної церкви тощо)”. Отже, концепція українського дослідника така: “націонал-ухильництво” – це політично-ідеологічні заходи політбюро ЦК ВКП(б) з метою позбавлення “великого впливу національних елементів на формування радянського та партійного апарату”. Визначення “місцевий націоналізм” та “великодержавний шовінізм”, якими користується сучасна історична наука, запозичивши з літератури 20–30-х рр., віддзеркалювали реальні політичні процеси, тобто протистояння номенклатур – республіканської і союзної, співіснування двох соціокультурних спільнот – української та російської, які вирізнялися національно-культурними особливостями, представляли два напрямки суспільного розвитку.

Таким чином, судячи з науково-історичних досліджень українських та зарубіжних учених, термін і явище “націонал-ухильництво” є історичним фактом. Вони розкривають специфіку відносин між політичними елітами більшовицької партії стосовно форм і змісту національно-культурного розвитку України, повноважень республіканської номенклатури в контексті здійснення політики коренізації та українізації. Історики вважають феномен “націонал-ухильництва” вигадкою Сталіна та його прихильників, ідеологічною кампанією, яка в 30-х рр. набула виразних карально-репресивних ознак. Вони не заперечують того, що М.Скрипник, О.Шумський, М.Хвильовий, М.Волобуєв та інші “ухильники” висловлювали думки й погляди, а дехто з них і конкретно діяв, що засвідчувало їх національно-культурні пріоритети, відтак викликало гнів та обурення центру. “Націонал-ухильництво”, тобто погляди і дії українських

високопосадовців у царині культури, політики, освіти, фактично було, хоча без подібної кваліфікації.

Дискусійним є питання про співвідношення терміна і явища “націонал-ухильництво” з іншою дефініцією, яка давно існує в історіографії, – “націонал-комунізм”. Що спільного, а що відмінного між ними, якими є сучасні тлумачення українського “націонал-комунізму”. У 1983 р. молодий американський історик Д.Мейс, завершивши наукове дослідження з проблем націонал-комунізму в Україні 20–30-х рр., опублікував монографію [16, с.334], у якій виклав власне бачення цього політичного феномену. Він підкреслив спільне й відмінне між ленінізмом та українським “націонал-комунізмом”, тобто намагався показати ідейну залежність лідерів українських лівих партій від більшовизму, адаптацію його основних соціально-економічних положень на українському ґрунті. “Треба зважати, – зазначається в книзі М.Панчука та Д.Мейса, – що національний комунізм в Україні мав досить сильне коріння, позаяк український рух часів царської Росії мав здебільшого соціалістичний характер і несоціалістичні націоналісти ніколи не мали масової підтримки” [12, с.3]. Отже, “націонал-комунізм” мав соціалістичний зміст, відтак загалом влаштовував більшовиків. На цю обставину Д.Мейс звертав увагу в 1996 р., розглядаючи соціалістичні моделі української державності [17]. Для істориків М.Панчука та Д.Мейса український національний комунізм – явище історичне, представлене політичними партіями та їх лідерами, що входило до міжнародного комуністичного руху. Основною течією національного комунізму, на їх переконання, були боротьбисти – Українська комуністична партія (боротьбистів), лідери якої прагнули “знищення національного поневолювання”, розвитку радянської формою і соціалістичної змістом держави, відродження національно-культурного життя. Ухильництво, судячи з політичних прагнень боротьбистів, полягало в тому, що українські “націонал-комуністи” продекларували шлях соціалістичного будівництва в Україні, виходячи з теоретичних положень марксизму. Недержавна нація заявила про будівництво соціалізму й радянської влади, що викликало занепокоєння в ідеологів унітарної єдиної держави. Основні політичні вимоги боротьбистів активно обговорювалися на IV конференції КП(б)У в березні 1920 р. [18], стенограма якої опублікована, відтак можна констатувати факт існування ідеології “націонал-комунізму”. На думку Г.Єфіменко, її вплив був “сильним”, тому “представники націонал-комунізму вимагали для себе більше повноважень”, а українізація була для них засобом досягнення мети [15, с.57–59].

Відомий український історик В.Солдатенко опублікував у 2006 р. книгу, яка присвячена проблемним питанням історії “націонал-комунізму” в Україні [19]. Він вважає, що 1917 р. став “дуже важливим в історії національного комунізму”, після якого активізувалася діяльність лівих українських партій, особливо найчисленнішої з них – УПСР. Учений простежує еволюцію їх організаційних форм та світоглядних основ, методів боротьби, виокремлює конструктивні ініціативи боротьбистів (декрет сприяння розвитку культури українського народу, ідея створення єдиної комуністичної партії в Україні) та показує пріоритетність національного над соціальним. Дослідник висвітлює обставини самоліквідації УКП(б), зосереджуючись на матеріалах IV конференції КП(б)У, підкреслює “належну стійкість” укапістів, а також висловлює сумнів стосовно поширеного в історіографії твердження про “завуження історії українського комунізму як організованої ідейно-політичної течії” [19, с.97]. На його переконання, “ідеї українського комунізму не вичерпали себе із завершенням організаційно-партійних трансформацій” [19, с.98], а позаяк у реальному політичному житті час від часу пробивалися паростки тяжіння до національних чинників (усупереч централізаторсько-інтернаціональним тенденціям), уособлені в позиції, учинках, діяльності М.Хвильового, О.Шумського, М.Волобуєва, М.Скрипника. Висновок В.Солдатенка про функціонування ідей і дій “націонал-комуністів” після ліквідації УКП у 1925 р. не є новим,

адже в працях українських істориків їх діяльність простежується до 1933 р. включно [15, с.60].

Новизна полягає в тому, що В.Солдатенко актуалізує цю проблему, намагається виокремити основні етапи розвитку українського “націонал-комунізму”. Виникає питання про співвідношення явищ “націонал-комунізму” та “націонал-ухильництва” після 1925 р., тобто про науково-історичну кваліфікацію останнього. До “націонал-комуністів” він свідомо записав М.Скрипника, котрий долучився в 1920 р. та 1928 р. до ідейного розгрому боротьбистів та їхніх колишніх лідерів. Його причетність до усунення О.Шумського з посади наркома освіти доведена українськими істориками: одні вважають М.Скрипника “націонал-ухильником” [4, с.247–264], інші – “націонал-більшовиком” [14, с.189–190].

Дослідник політичної біографії М.Скрипника В.Солдатенко підкреслює й розвиває “націонал-комуністичні” пріоритети наркома освіти УСРР, відкидаючи “націонал-ухильництво” як справжнє визначення його діяльності, а також інших діячів. “Політична ж їх оцінка як національних ухилів, – пише історик, – загалом зручна для звинувачень відповідних носіїв у зраді комунізму, насправді далека від досконалості, фактологічно недоказова, а з точки зору наукових критеріїв – навіть алогічна” [19, с.99]. Він не визнає ухильництва у висловлюваннях та діях “націонал-комуністів”, позаяк така політична течія існувала. Вона мала два конкретні періоди розвитку 1917–1925 рр. та 1925–1933 рр., а історія українського комунізму є “різновидом націонал-комунізму взагалі”. На переконання В.Солдатенка, варто “переглянути підходи до оцінки українського комунізму і спробувати вийти на дещо ширші, ніж практикувалося до цього, параметри розгляду самого явища” [19, с.405]. Історичний феномен українського комунізму висвітлюється в контексті політичної історії, а соціально-економічні аспекти фактично обмежуються розглядом “націонал-ухильництва” – так звана “волобуєвщина” [20]. Досліджуючи комунізм в Україні у 1919–1928 рр. [21], історики уникають висвітлення націонал-комуністичних тенденцій в економічній галузі, а вони були, тому що республіканська номенклатура намагалася зберегти відповідний статус.

Російські дослідники звертають увагу на теоретичні аспекти українського “націонал-комунізму”, висвітлюючи дискусію про організаційні форми та принципи створення СРСР. Так, Є.Борисьонок вважає М.Скрипника “символом українського націонал-комунізму” [22, с.75], а М.Хвильового, М.Волобуєва не зараховує до його прихильників, обмежуючись викладом загальних фактів, але в контексті ухильництва. Якщо для Є.Борисьонка М.Скрипник був символом “націонал-комунізму”, то для А.Марчукова “одним із символів українського націоналізму” виявився М.Волобуєв [23, с.319]. Він аналізує відомі статті українського політеконома та політпросвітника, намагаючись довести справжні “націоналістичні інтереси” автора, у поглядах якого “переважали національні, а не лівореволюційні мотиви” [23, с.322–323]. Вражає те, що А.Марчуков сприймає зміст статті М.Волобуєва як справді авторський текст, а не як фабрикацію, на яку звертають увагу українські історики [24]. Дослідник абсолютно переконаний, що в деяких “колах українського суспільства” ніхто не мав жодного сумніву стосовно України як “національно-державного цілого”. Ніхто з українських політиків не висловлював тоді думок про окремий і самостійний розвиток української економіки, позаяк вона фактично була підпорядкована союзним наркоматам. Якщо й говорили, то виключно про бюджетну політику, про збереження формальних ознак самодіяльності республіканських наркоматів – Наркомосу, Наркомзему. Розглядаючи “волобуєвщину” та культурологічну концепцію М.Хвильового, А.Марчуков виділяє їх специфіку: вони вважали Україну національно-державним цілим, тому їхня концепція орієнтована на збереження, захист та розвиток єдиного соціокультурного простору, а не переслідування “завдання перетворення народних мас в українську націю” [23, с.328–330]. Таке тлумачення є загалом новим для історіографії, яка певним чином долає

концепцію етноцентризму. “Саме цей принципово новий етап розвитку українського національного руху, – зазначає А.Марчуков, – висловлений в концепціях, що виникли серед вищих прошарків української інтелігенції, змусив більшовиків активно розпочати боротьбу за опанування українським національно-культурним процесом. Крім того, подібні настрої стали з’являтися і в партії, причому головним чином не серед рядової маси, а в колах високопоставлених комуністів. Український націоналізм (його різновидність, уразивши партію, одержала назву національного ухилу) був зведений більшовиками до триєдиної формули: “хвильовизм” (у культурі), “волобуєвщина” (в економіці) і “шумськізм” (у партії)” [23, с.340].

Отже, теоретично А.Марчуков визначився. Висвітлюючи український національний рух, він визнає так званий “націонал-комунізм” ідеологією комуністичного сектора цього руху. Подібну роль відведено також укапістам, а загалом концептуально книга А.Марчукова віддзеркалює принципи великодержавницької ідеї, чого, власне, він і не приховує.

Ліквідація УКП, на думку А.Марчукова, не означала усунення самого явища “націонал-комунізму”, осередками якого були державні й партійні органи, якими керували колишні боротьбисти. Навіть серед КП(б)У виявилися люди, які думали “в рамках українського націоналістичного дискурсу” [23, с.376]. До них російський історик зараховує В.Шахрая, С.Мазлаха, а загалом визнає, що впродовж 20–30-х рр. виникла “українська національна спільність”, хоч і дуже “відкорегована більшовиками”.

Зарубіжна історіографія українського “націонал-комунізму”, за кількістю праць, значно поступається її попереднім періодам розвитку, особливо 60–80-х рр. В Україні захищено кандидатську дисертацію, присвячену аналізу зарубіжної історіографії, тобто західної [25], але її автор фактично не висвітлює стану сучасної російської історичної школи, хоча є роботи українських істориків про українсько-російські етнонаціональні відносини в Україні у 20–30-х рр. ХХ ст. [26]. Історіографічного дослідження, яке б узагальнило сучасний стан наукової розробки проблеми історії і теорії українського “націонал-комунізму”, немає, а необхідність його появи визріла, позаяк існує чимало суперечливих і малоз’ясованих питань.

Сучасна українська та західна історіографія досліджує проблеми теорії та історії українського “націонал-комунізму” в контексті національної політики більшовиків, політичної історії та національно-культурного розвитку України 20–30-х рр. Ці аспекти висвітлюються нерівномірно, особливо соціально-економічний. Переважна більшість істориків зосереджується на теоретичних основах “націонал-комунізму”, обмежуючись вивченням обставин розколу в УПСР, виникненням партії боротьбистів, її “самоліквідації”, уникаючи з’ясування його соціально-політичних витоків.

Підсумовуючи історіографічний огляд літератури з окресленої наукової проблеми, зазначимо, що історики визнали історичний факт існування політичного феномену українського “націонал-комунізму” в 1917–1925 рр., а також його ідеологічних і тактично-стратегічних складових протягом другої половини 20-х рр. – першої третини 30-х рр. Залишається без належного науково-теоретичного тлумачення явище “націонал-ухильництва”, яке, на нашу думку, і віддзеркалює своєрідну фазу функціонування ідеологічних рештків українського “націонал-комунізму”, особливо протягом другої половини 20-х рр. Фабрикація гучних політичних кампаній проти “націонал-ухильників” не спростовує факту його існування, тому що ухилом вирізнялася національна політика, яку проводило центральне партійне керівництво в Україні, а місцева номенклатура в особі О.Шумського, М.Скрипника намагалася повернути її в русло національно-культурного розвитку, про що свідчать заяви та дії українських політиків, а також інтелектуалів. На цю обставину звертають увагу деякі російські історики, досліджуючи український національний рух.

1. Панчук М.І. Життя і смерть Олександра Шумського // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989. – С.319–331.
2. Жулинський М.Г. Микола Хвильовий. – К., 1991. – 31 с.
3. Забужко О.О. Дві культури. – К., 1990. – 48 с.
4. Замковий В.П. Микола Скрипник: Сторінки політичної біографії // Про минуле заради майбутнього. – К., 1989. – С.247–264.
5. Коваль В. Сталінський вирок Миколі Хвильовому // Дніпро. – 1989. – №9. – С.81–93; Мельник В. Початок трагедії Миколи Хвильового // Київ. – 1990. – №1. – С.41–47.
6. Ищенко Е.В. А.Я.Шумский и проведение политики украинизации в 1924–1927 годах (по материалам современной публицистики): Сборник научных трудов ДГУ. – Днепропетровск, 1991. – С.138–146.
7. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицкий С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. – К., 1991.
8. Ищенко Е.В. Политическая деятельность А.Я.Шумского на Украине: Автореф. дис. ... к. и. н. – Днепропетровск, 1992. – 19 с.
9. Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993.
10. Шаповал Ю.І. Людина і система (штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні). – К., 1994.
11. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. – К., 1993.
12. Мейс Д., Панчук М. Український національний комунізм: трагічні ілюзії. – К., 1997.
13. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К., 2003.
14. Виговський М.Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції. – К., 2005.
15. Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938). – К., 2001.
16. Mace J. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine. 1918–1933. – Cambridge, MA, 1983. – XIV, 334 p.
17. Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – №6. – С.34–42.
18. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України, 17–23 березня 1920 р. – К., 2003. – 520 с.
19. Солдатенко В.Ф. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень. – К., 2005.
20. Новохатько Л.М. Волобуєв і “волобуєвщина” (загадкова історія походження українського “сепаратизму”). – К., 1997. – 82 с.
21. Кульчицкий С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996. – 396 с.
22. Борисенок Е. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е годы. – М., 2006.
23. Марчуков А.В. Украинское национальное движение УССР. 1920–1930-е годы. Цели, методы, результаты. – М., 2006.
24. Новохатько Л.М. Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20–30-ті рр. ХХ ст.). – К., 1998. – 320 с.
25. Потапенко Я.О. Зарубіжна історіографія українського націонал-комунізму: Автореф. дис. ... к. і. н. – К., 2000. – 20 с.
26. Роговий В.М. Українсько-російські етнонаціональні відносини в Україні в 20–30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис. ... к. і. н. – К., 2001. – 16 с.

In clause the author investigates historiography achievements of Ukrainian and foreign scientists in the field of studying of such historic phenomenon as Ukraine national-communism, pays attention on to thematic variety and priority directions of researches of this problem.

Key words: national-communism, nationalism, historiography.